

KONAČNO U OSIJEKU

Subota, 2. lipnja 1945.

Zadnji je dan u svibnju bio ugodan za hodaње noću, a ujutro slijedećeg dana stigli smo do Virovitice. Stražari nas nisu vodili dalje prema centru grada, nego smo stali u blizini željezničke stanice i posjedali u sjenu neke napuštene zgrade, koja je bila u neposrednoj blizini glavne ceste, koja je ovdje išla skoro usporedno s Dravom. Nešto više od šest tjedana ranije, bitnica je ovuda prolazila za Pitomaču, a onda prosljedila prema zapadu. Samo dan kasnije je bitnica prešla, uz pomoć volova, preko Bilogore mukotrpnom stazom, a opet dan kasnije sam doživio one strašne napade kod Malog Grđevca u noći 27. na 28. travnja.

Sjetio sam se sada dok sam sjedio oslonjen na zid zgrade svih tih strahota i strahovanja koje sam proživio te noći. Posvetio sam se obnavljanju svoje "obuće" koja je dobro izdržala hod od Daruvara dovdje. Izvadio sam poklonjene čvrste hlače, pa mi je Vet pomogao držeci ih dok sam žiletom rezao trake iz tog čvrstog platna. Ostalo mi je nekoliko komada koji nisu bili dovoljno dugi za omatanje, pa sam složio i uložio u vunene čarape. Stopala su tako bila bolje zaštićena, pa ću hodati kao po jastucima, šalio se Vet mojoj domišljatosti i minucioznom korištenju svakog komadića tkanine. Platnene trake sam čvrsto omotao oko čarapa iako bi bolje bilo da sam imao konop ili žicu da pričvrstim trake. Što je tu je - mumljao sam sâm sebi potpuno zadubljen svojim poslom kad me iznenada strese ženski glas: "Pegi, Pegi! Jesi li to ti PEGI iz Osijeka? Pegi, molim, dođi ovamo! Ne boj se, dođi k meni. Ja te znam iz gimnazije u Tvrđi!"

Taj iznenadni zov moga nadimka na tren me je paralizirao, pa sam pogledao odakle je došao taj iznenadni poziv. Polako sam ustao pokušavajući uspostaviti neku vezu s uspomjenama iz školskih dana, te s osobom koja me je prepoznala. Preda mnom je stajala mlada žena s partizanskom kapom i crvenom zvijezdom koja je pokrivala dugu svijetlu kosu. Na sebi je imala plavu vojničku bluzu na kojoj su bili neki znakovi čina koje nisam poznavao. Naprosto nisam mogao vjerovati da bi me netko znao po nadimku, još k tome ovdje u Virovitici. Je li to neka zamka? Prilazeći vrlo oprezno učinilo mi se da odnekuda poznajem tu ljepušnu mladu ženu tanašnog struka i duge kose oko ljupkog lica i veselih očiju koje se dobrodušno smješkaju. I onda mi je odjednom sinulo tko je ta djevojka u partizanskoj uniformi. Bio sam njezin partner u plesnoj školi u Osijeku i često smo plesali zajedno na raznim zabavama.

Davno je to bilo kada nas je djevojka posjećivala na zabavama gdje je svirao naš orkestar nazvan "Snjeguljica i 7 patuljaka" u kojemu sam svirao harmoniku i gitaru. Za kolege u orkestru je ona bila "Crvena", a ja sam je potpuno izgubio iz vida negdje tijekom 1942. Kasne jeseni 1942. Muška gimnazija je morala isprazniti svoje zgradu u Tvrđi, pa smo 8. razred nastavili u zgradi Učiteljske škole u Donjem Gradu. Crvena je vjerojatno još negdje 1942. otišla u partizane, pa je dobro napredovala u njihovim redovima sudeći po njezinom izgledu i oznaka, na uniformi. Nešto kasnije sam od Crvene doznao da je po činu viši politički komesar, te da među zarobljenicima traži rođake ili svoje prijatelje. Kad sam joj prišao reče mi: "Ne izgledaš uopće dobro, Pegi! Zbilja loše izgledaš, ali uskoro će biti bolje, vjeruj mi! Hajd' Pegi, razvedri se malo! Žao mi je što te ne mogu izvući iz grupe zarobljenika. No, reci mi, mogu li što učiniti za tebe ili tvoje prijatelje?"

Pogledao sam je ne znajući što da odgovorim na njezino pitanje. Konačno sam se odvažio, pa upitao: "Znaš li kamo ćemo ići odavde? Hoćemo li ići do Osijeka?" Moja komesarka nije oklijevala s odgovorom: "Ovdje će smijeniti sprovodnika, ali naređenje o pokretu tvoje grupe još ne znam. Vjerojatno će vas uputiti u vaš Vojni okrug i tamo vas raspustiti svojim kućama. Jasno, pod uvjetom da netko nije ratni zločinac." Razljutilo me je stalno spominjanje ratnog zločinstva, pa sam joj osorno odgovorio: "Vidiš li mene sada? Ja sigurno nisam ratni zločinac, pa tako niti drugi u našoj grupi domobranskih časnika. Pa ipak, vidiš i sama, kako postupaju s nama časnicima. NE! To sigurno nije u smislu propisa ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima!"

Drugarica komesarka mi odgovori, smješkajući se pomalo podrugljivo: "Ne zaboravi, Pegi, kako se postupalo s partizanima za to dugo vrijeme dok su se borili za slobodu!" - Nisam se mogao oteti osjećaje da me ona pokušava poučiti i uvjeriti u ispravnost postupaka prema zarobljenicima, pa ljutito odgovorih: "Drugarice komesarko, rat je završen, pa je došlo vrijeme da opet naučimo živjeti u miru i slozi, a ne u mržnji i osvećujući nekoga kome je učinjena nepravda. Hvala ti na ponuđenoj pomoći! Ako si me htjela podučiti o našim ratnim zlodjelima i zločinima, onda će biti bolje da se vratim na svoje mjesto i dovršim popravke svoje obuće. Znaš i sama koliko je daleko Osijek. Kod Celja sam morao "džorati" svoje cipele s jednim od drugova, pa od tada hodam bosonog."

Požalio sam odmah što sam to rekao, pa sam čekao u nedoumici kako li će komesarka reagirati. S olakšanjem sam se uvjerio da moja crvena kolegica nije ostala bez kolegijalnih osjećaja kao kakva okorjela partizanka, jer je odmah odgovorila: "Pegi, ne budi bedast! Ja ti želim stvarno pomoći. Evo, uzmi ovaj zavežljaj u kojem je nešto hrane. Sigurno to možeš uzeti od mene! Nastoj' doći do Osijeka. Ja ću nastojati poslati naprijed obavijest da ste ti i tvoji prijatelji na putu tamo." Pružila mi je mali zavežljaj - zapravo ga više pritislula u moje ruku. Snašavši se promućao sam nešto kao zahvalu, te jedva stigao zaustiti: "Možeš li mi donijeti cipele ili koje drugu obuću..." no dalje nisam stigao, jer se komesarka okrenula i bez riječi otišla svojim putem.

Netko je zvao imenom, a možda je drugarica komesarka predugo razgovarala sa zarobljenikom. Čvrsto držeći zavežljaj vratio sam se do svog mjesta i oprezno ga otvorio diveći se sadržaju. To je bio velik komad bijeloga kruha s korom, a u mekanom dijelu našao sam mnogo kockica slanine. Nažalost, brzo sam morao ustanoviti da nisam u stanje sažvakati slaninu, jer sam osjetio da mi se zubi klimaju u čeljusti. Nije mi preostalo ništa drugo nego da žvačem kruh s komadom slanine tako dugo dok slina nije omekšala gvalje u ustima - kao kakav krezubi starac. Vet je sudjelovao u blagodatnoj hrani, pa me je pokušao umiriti zbog klimavih zubi. To je posljedica slabe ili bolje rečeno skoro nikakve prehrane i velikog pomanjkanja vitamina zbog čega možemo izgubiti sve zube, ako uskoro ne dobijemo zdravu hranu.

Naše se životne okolnosti nisu promijenile kada smo napustili Viroviticu prije podneva. Ipak, novi su sprovodnici bili pristojniji i čovječniji u odnosu prema nama koji smo hodali glavnom cestom prema istoku. Sva su šestorica te smjene bili postariji Ljudi koji su bili kod partizana skoro od samoga početka rata. Mora da su propatili mnogo toga za vrijeme tih teških i dugih godina skrivajući se i hodajući velike udaljenosti često bez dovoljno hrane i odjeće, zaklona i ogrjeva po hladnom ili lošem vremenu. Oni su predobro znali što to znači boriti se da preživiš, pa su nam pomagali koliko je to bilo moguće. Njihova dobra volja i pomoć bila je dovoljna da nas ohrabri i podrži kako bi stigli našim kućama. Naša grupa od dvadesetak domobranskih časnika se nije promijenila, ali nam je pratnja šestorice starih partizana znatno olakšala hodanje.

Prošli smo kroz Suhopolje, pa sam se sjetio, kako se bitnica dobro provela ovdje u blizini, što su zapravo bili posljednji ugodni dani pri povlačenju. Provodnici nam nisu dopustili da se udaljimo od ceste, ali nisu sprječavali ako bi nam tko dodao hranu ili piće prolazeći kroz neka od manjih naselja. Katkada bi jedan od naših pratilaca krenuo ispred nas do slijedećeg naselja gdje bi izvidio i upozorio dobre ljude da nam mogu iznijeti hranu i piće do ceste na izlazu iz naselja. Kad smo došli do ugovorenog mjesta dopustili su nam nešto dužu stanku, pa bismo zatim nastavili hodati nešto duži komad puta, kako bismo nadoknadili izgubljeno vrijeme. Brzo smo razumjeli zašto naši pratioci tako postupaju, jer su na taj način prolazili kroz mjesta ili naselja bez zaustavljanja gdje su bile vojne ili političke komande. Tako su mogli izbjeći nepotrebna objašnjenja ili sukobe s nazočnim oficirima ili komesarima. Pričali su nam kako bi nas htjeli pratiti što je duže moguće, jer bi se tada više približili njihovim selima u istočnoj Posavini. Naši su pratioci bili Srbi i Muslimani iz istočne Bosne, pa je svaki sigurno imao razloga mrziti Nijemce, ustaše ili oboje jednako. O domobranima nisu ništa zlo mislili ili osjećali - rat je za njih završen, pa je došlo vrijeme da se svi vratimo svojim kućama!

Bio je već mrak, možda blizu ponoći, kada smo stigli do Podravske Slatine nakon dosta usiljenog hoda tih tridesetak kilometara. Nadao sam se da ćemo u Slatini ostati do zore, a onda krenuti cestom za Našice. Ali ne! Niti pomisli o

tome, jer su nas naši sprovodnici nemilosrdno tjerovali hodati do centra Slatine, a odavde smo skrenuli lijevo i uskoro bili izvan gradića. Potiho smo ih pitali: "Kamo idemo? Zašto ta žurba?", ali umjesto bilo kakvog razumnog objašnjenja rekoše nam da šutimo i brzo hodamo. Kada smo odmakli od Slatine već dobar komad puta, rekoše nam da se sklonimo u neki gaj pored ceste. Tu smo mogli leći i smjeli se duže vrijeme odmarati, pa tako nitko od nas nije primijetio kada nas je par sprovodnika napustilo i nestalo u mraku. Na naše sveopće iznenađenje vratili su se u gaj, te nam donijeli kruha i mlijeka. Jedan od njih mi je donio vrećastu tkaninu ispričavajući se što nije mogao naći neku bolju obuću za mene. Obećao mi je da će dalju tražiti poveći komad gume iz kojega bi mi mogao napraviti nešto slično opanku. On si je tako znao pomoći dok je bio u partizanima!

Nakon što su nam podijelili hranu postali su razgovorljivi i objasnili zašto su nas tjerovali da brzo prođemo kroz Slatinu. Nisu htjeli da ih tko zaustavi, pa da nas dalje vodi nova smjena do Osijeka, kamo su oni sami htjeli svakako stići. Iz Osijeka bi im bilo lakše doći vlakom do Županje, pa od tamo u posjete svojim obiteljima prije nego li se vrate svojoj jedinici u Viroviticu. Krenuli smo na put nešto prije zore, te prošli kroz Senkovac, a zatim kroz Čađavicu, pa su naši pratioci htjeli stići do Donjeg Miholjca još za dana. Za nas je to bio hod od oko 40 kilometara, kako nam je objasnio jedan od sprovodnika. On je očito dobro poznao Podravinu i ovu cestu, pa nas je uvjeravao da ćemo moći svladati tu udaljenost. Udaljenosti između sela su u tom dijelu Podravine nešto veća, pa treba oko dva sata hoda da se stigne do slijedećeg sela, gdje bi nas možda čekala okrijepa. Pod normalnim okolnostima ne bi te udaljenosti predstavljale naročiti napor, ali za nas je to bilo preveliko naprezanje. Na kraju snaga sporo smo napredovali posrćući i pomažući jedan drugome kako smo najbolje znali ili mogli u trenutku tjelesne iznemoglosti ili obamrlosti duha.

Teturajući i povlačeći se s noge na nogu, naše napredovanje je bilo veoma sporo. Koliko god se to činilo nemogućim, mi smo ipak uspjeli na kraju preživjeti taj dan hodanja. Sprovodnici su nam stalno pomagali i podržavali najslabije u grupi hrabreći nas da hodamo dalje. Ispričavali su se čak nas prisiljavanje da činimo tako što teško i bremenito. Katkada bih sklopio kapke da se zaštitim od sunčevog bljeska, pa su me počele moriti kojekakve misli. Pitao sam se tako, bi li se ti stari partizani tako ponašali prema nama, da smo jednom prije kao neprijatelji stajali oko u oko? U istinu su ti ljudi pretrpjeli mnogo strahota i preživjeli teške muke i patnje. Odlučio sam porazgovarati s onim sprovodnikom koji mi je noćas donio vrećastu tkaninu koje sam privremeno smjestio u naprtnjaču. To je bio prvi razgovor s jednim sprovodnikom na putu do sada.

Moj mi je dobročinitelj pričao da su svi muškarci iz njegovog sela u sjevernoj Bosni izbjegli od straha pred odmazdom Nijemaca i ustaša. Sakrili su se u šumama, pa su se pridružili partizanima kada su im otjerovali obitelji iz sela, te im spalili kuće. On nije znao kamo su mu odveli obitelj i je li tko od njih još na životu, jer je on cijelo to vrijeme s partizanima, te se borio svuda u Bosni i

Dalmaciji. Slušajući njegovu priču rekao sam mu s olakšanjem: “Znaš, odahnuo sam, jer se nisam borio ni u Bosni niti u Dalmaciji. Pobjeoo sam se da sam možda pucao po tebi iz naših haubica.”

Moj me pratilac pogleda očinskim smiješkom i reče:”Ne brini se, sine! Znaš, po starosti bi mi mogao biti sin. Ako si pucao na nekoga to je bilo zato, jer je bio rat. Kob nam je bila da smo pucali jedan na drugoga, iako smo zemljaci. Ali, rat je završen, pa je sada došlo vrijeme da se vratimo svojim kućama, ako još stoje. Moramo se vratiti svojim obiteljima i prijateljima i zajedno izgraditi ono što je u ratu porušeno. Hajde, sine, pazi kuda hodaš i popravi omotače oko stopala da možeš stići svojim roditeljima i kući. Hodaj oprezno, sine! Pazi, hodaj pažljivo, a ja ću ti već pomoći. Hodaj!”

Hodali smo tako i hodali pod žarkim lipanjskim suncem kao mjesečari za punog mjeseca. Svjesno smo doživljavali stanke kad smo stigli do mjesta koje su sprovodnici odabrali, a gdje nas je katkada čekala okrpja na kraju nekog naselja u kojem je bilo dobroćudnih ljudi. Svaki od nas je bio pri kraju snaga, pa smo onako preumorni i iscrpljeni teturali jedan iza drugoga povlačeći nogu za nogom, korak po korak naprijed ne vidjevši i ne shvaćajući što se oko nas događa. Pa i onda kada bismo stali negdje u sjeni da se odmorimo, što god bi činili bilo je kao da smo u nekom transu. Izgubili smo svaku svjesnu vezu s okolinom pa i među sobom. Prestao je svaki razgovor, pa smo mučaljivo sjedili ili hodali izgubljeni u svojim mislima i osjećajima.

Negdje oko podne prošli smo kroz Moslavinu i tamo sam spazio močvaru pored ceste okruženu vrbama i drugim grmljem, te šašom tako tipičnim za mrtve rukavce rijeke Drave. Okolina mi se činila sve poznatijom, pogotovo kada smo stigli u Donji Miholjac sredinom poslijepodneva, u petak 1. lipnja 1945. Ušli smo kroz velika vrata u visokoj ogradi stazom koja je vodila do velike kuće ili bivšeg dvorca. U toj kući mora da je bila neka komanda zbog mnogih transportnih kola i vojnika unaokolo, koji su nas promatrali s interesom dok smo sporo prolazili mimo njih. Odveli su nas u prostrani vrt podalje od te velike kuće, pa smo smjeli sjesti u sjeni velikog kestena. Polijegali smo mrtvi umorni u meku travu, prepustivši se osvježenoj sjene kestena.

Naši su nas sprovodnici napustili čim smo se smjestili pod kestenom, a mi, preumorni, polijegali nadajući se da ćemo imati nekoliko sati nepomućenog mira za spavanje. Nažalost nije dugo potrajalo i već su se pojavili vojnici, pa su nas počeli gnjaviti podbadanjem: “Da se “džoramo”, druškane”. Vojnici su bili vrlo loše obučeni i propalog izgleda dok im je boja kože bila znatno tamnija nego kod ljudi iz sjevernijih krajeva. Nisam razumio jezik kojim su se sporazumijevali, pa sam zaključio da su ti vojnici, došli ovamo iz Makedonije ili iz Kosova, u svakom slučaju iz dalekih južnih pokrajina Jugoslavije. Ponašali su se drsko i naduto kao pobjednici koji su sudjelovali u borbama, a što u stvari nisu. Hodali su i gazili među nama bez ikakvog obzira gurkajući

nas cipelama da se maknemo. Grabežljivci su prvo htjeli vidjeti što nam mogu oduzeti i tako lako doći do sigurnog plijena.

Prvo su hodali oko nas, pa prilazili sve bliže, da bi onda počeli prolaziti između nas očito nezadovoljni što nisu do sada primijetili ništa vrijedno za "džoranje". Postali su vrlo nestrpljivi, pa su nas udarcima noge tjerali ustati da bi nas potom stali opipavati i prekapati po našim bijednim stvarima koje su nam još ostale nakon prijašnjih bezobzirnih pljačkanja. S ogorčenjem smo morali podnositi grabež bezočnih bandita, jer smo bili preumorni i nemoćni za bilo kakav otpor. Odjednom se preda mnom stvori sitni vojnik prostačkog izgleda i kozičava lica, te me stane u rame bosti s cijevi svoje stare puške. Zaudarao je po lošoj rakiji iz svojih krezubih usta, pa kad je prosiktao: "Ustaj, ustašo!" skoro sam se onesvijestio od smrada i gnjeva. Od silnog bijesa dizao sam se polako psujući vrlo glasno i stao ga grditi najpoganim riječima kojih sam se sjetio. Tog sam trena bio svjestan da sam izgubio i da je došao kraj moje životu. Više se nisam ničega bojao! Nestao je svaki strah od neizvjesnosti, a bilo mi je svejedno što će se dogoditi. Neka brzo dođe kraj svemu! Konačno već jednom i neka bude brzo!

Vojnik je na tren zastao iznenađen mojim glasnim izljevom bijesa, a kad se malo snašao sagne se da bi dohvatio naprtnjaču na kojoj sam sjedio, pa je nije prije vidio. Istrgnuo sam naprtnjaču iz ruke, odrješito razvezao konop i odmjereno tresao njen sadržaj njemu pred noge. Prvo je ispala vreća iz Slatine, koje još nisam razrezao, zatim su slijedili otpaci rabljenih omotača, ostaci traka i obojaka, a na koncu prljave krpe. Već iz prve krpe, u kojoj sam skupljao mrvice dvopeka i kože slanine, ispade moj džepni nož, te se otkotrlja u travu, podalje od nas dvojice. Kad je vojnik primijetio da se nešto zasvjetlucalo zakorakne da bi dosegnuo nož, te ga brzo stavi u džep.

Tko zna što bi mi učinio zatim ili bi me možda ostavio na miru, kad se začu odlučni glas nešto dalje iz velike kuće: "Stoj! Stoj! Odstupi smjesta! To je naređenje! Razlaz! Ne diraj zarobljenike - to su oficiri!" Oštre riječi su bile popraćene grdim psovkama, a stroga su naređenja bila upućena grabežljivcima koji su netom nestali kao prestrašeni psi podvinuvši repove. Taj ljudski ološ je razumio samo grubu silu. Nažalost su gromke riječi stigle prekasno za nas, jer je svaki od nas bio prije toga uznemiravan i ponižavan manje ili više. Uskoro nam je prišla grupa oficira koje je predvodio komesar, sudeći po oznakama na uniformi sličnim onima moje "crvene" kolegice iz Virovitice. Komesar je dugo govorio, ali ga vjerojatno nitko nije ozbiljno slušao nastojeći što prije skupiti i pospremiti stvari koje nam još nisu oduzeli. Pretpostavljam da je komesarov govor bio sličnoga sadržaja onome, kojega nam je održao njegov "kolega" nedavno u Daruvaru. Na kraju govora je obećao da ćemo dobiti hranu prije nego li nastavimo put za Osijek, gdje će nas smjestiti u logor za preodgajanje bivših domobranskih oficira.

Hrana se sastojala od neke rijetke juhe i komada starog kruha kojega sam mogao jesti tek nakon što sam ga dobro namočio u juhu. Zubi su me boljeli, a

osjetio sam kako se miču u zubnom mesu. Jezik mi je natekao i bio vrlo osjetljiv pri dodiru, pa sam oprezno prilazio zubima provjeriti miču li se ili su već ispali. Jedva da smo što razgovarali međusobno, ali me je Vet oprezno ispitivao zašto sam tako odurno psovao onog vojnika. Gdje li sam naučio tako pogrdne izraze i uspio nanizati u jednoj bujici riječi koje zamalo da nisu izazvale katastrofu. Pa neka, odgovorio sam mu, a što se tiče poganih riječi njih sam naučio od naših konjušara. Kad je pao mrak polijekali smo pod kestenom uvježbanim redosljedom što bliže jedan drugome ležeći na desnom boku. Tijekom noći su nas povremeno posjećivali da vide kako izgledaju zarobljeni neprijateljski oficiri. Nitko nas nije pri tome smetao ili budio, pa smo mogli spavati dugo - bar nam se tako činilo dok nas nisu grubo probudili prije jutra.

Kada smo ustali čekao nas je veći broj stražara nego prije dva dana, a bili su to mladi ljudi i nisu mogli biti u Jugoslavenskoj armiji više od šest mjeseci. Vjerojatno su ih regrutirali negdje u Srbiji, kad je u njihova sela došla nova vlast. Krenuli smo već za svitanja, pa nisam imao dovoljno vremena čvrsto vezati omotače stopala trakama. Sprovodnici su nas tjerali žustro hodati pa sam ubrzo izgubio trake koje su slabo držale sloj omotanih krpa s otpacima. Nakon 13 kilometara prolazeći kroz selo Črnkovci već sam hodao bosonog, a do Valpova bilo ih je još 11. Ponovno sam se prepustio sjećanjima kako bih mislio na nešto drugo, a u Valpovo sam češće navraćao prigodom školskih izleta drvnoj industriji te tvornici tanina u Belišću. Taj je industrijski kompleks pripadao porodici Gutmann za koji su izgradili posebnu uskotračnu prugu s kraticom "SPŽ" za Slavonsko-podravsku željeznica. Belišće je bilo nedaleko od Valpova, a do Drave je još bliže.

Često sam bio u gostima kod porodice Gutmann gdje smo slavili mnoge rođendane djece i prijatelja u njihovoj prostranoj kući i u velikom parku. S tugom se sjetih tih dana kojih više neće biti. Obitelj Gutmann je na vrijeme pobjegla pred nacističkim progonom Židova. Otac moga bratića bio je odvjetnik porodice Gutmann dok je moj otac bio savjetnik u poreznim stvarima. Zbog toga smo bratić i ja bili uvijek kraljevski pogošćeni kada smo došli u posjet Belišću. Jedna od Gutmannovih djevojčica bila je naših godina i s njom smo se dobro razumjeli, pogotovo kad nas je vozala u svojim malim kolima s dva upregnuta ponija. U konjušnici je bilo nekoliko ponija, pa sam katkada smio jahati velikim parkom. Oca moga bratića su Nijemci pustili iz ratnog zarobljeništva, kamo je dospio kao oficir kraljevske vojske. Kad se htio vratiti kući uhitile su ga ustaše i kao taoci streljani, u ljeto 1941. kod Maksimira.

Sada, u ljeto 1945., hodajući prašnjavom cestom duboko me potresla iznenadna spoznaja da su mnogi nestali, te da nema povratka sretnim danima iz nedavne prošlosti. Sva blaženstva i ushićenja moga djetinjstva neće se vratiti - od njih su mi ostale samo uspomene. Prošli smo kroz Valpovo i stali kod mosta preko Karašice nedaleko od ušća potoka Vučica. Stanka je potrajala nešto duže, pa sam uz Vetovu pomoć razrezao vreću na više traka.

Od ostataka krpa u naprtnjači napravio sam si podloške koje sam podmetnuo pod stopala i čvrsto svezao trakom. Odustali smo od rezanja traka iz ostatka gunja, bar za sada, iako to više nije bio gunj nego prašinom impregnirana prljava tkanina. Tko zna možda nam bude još trebala ta velika krpetina?

Sjedeći u hladovini stabla pored rječice sjetih se stiha koji smo mnogo puta pjevali na izletima Dravom: "Tekla rijeka Karašica od Valpova do Našica". To nije bilo topografski moguće, ali je Karašica bila veoma važna za ispravno navodnjavanje djedovih ribnjaka kod Našičke Breznice. Potok Vučica je napajao sustav kanala koji su opskrbljivali tekućom vodom desetak velikih ribnjaka, pa bi se kod najnižeg ribnjaka izlijevao u staro korito. Tamo je bila velika zapora kojom se regulirao vodostaj u ribnjacima, pa je dubina Vučice bila dovoljna da se u nje skače. Često sam se tamo kupao s djecom iz okolnih naselja, iako je bilo mnogo pijavica što nije moglo pokvariti veselje kupanja. Uh, kad bih se sada mogao malo okupati!

Stara razglednica Osijeka prikazuje glavni trg Gornjeg Grada sa župnom crkvom Sv. Petra i Pavla u pozadini.

Polako smo krenuli od Valpova prema Osijeku do kojega je cestom bilo oko 25 kilometara. Taj predio sam vrlo dobro poznavao s dravskih sprudova u koritu ili vozeći biciklom kroz selo Josipovac do ušća Karašice u Dravu. Otac je imao veliki skif u veslačkom klubu "Neptun", pa smo nedjeljom pravili izlet do jednog od pješčanih sprudova blizu ušća Karašice. Tata bi veslao protiv struje kojih dva tri kilometra, a u čamcu smo bili nas četvero i pas. Kada bi svladao taj dio riječnog toka, dok nije počela šuma na desnoj obali Drave kod Retfale, iskricali bi se kod prvog spruda i nastavili pješke. Hodali smo plićacima vukući čamac za sobom do slijedećeg dubokog gaza gdje bi se

ukrcali da nas tata prevesla do slijedećeg spruda. Vrbe su rasle na starijim sprudovima bliže ušća Karašice, pa bi se izletnici okupljali u njihovoj sjeni. Na Vatri pržilo se meso, jelo se i pilo te ljenčarilo cijeli dan sve do zalaza sunca.

Hajde kreni sada Karašicom do ušća, pomislih vrativši se u stvarnost prelazeći preko mosta pred Petrijevcima. Nije bilo dužih stanki poslije Valpova, ali su nas uz put dočekivali dobri Ljudi nudeći nam hranu i piće. Naši su sprovodnici dozvoljavali kraće stanke jer su se pri tome i sami malo okrijepili, jer ni njima nije bilo lako hodati po lipanjskoj vrućini. A kako je bilo tek nama! Moja je nepravilna bila da nisam mogao žvakati tvrđu hranu, pa sam uzimao mlijeko ili mekani kravljji sir. Jedna stara žena mi je dala svoju staru maramu vidjevši me bosonogog, pa sam je razderao u dva komada i omotao oko stopala. Nažalost, ni to nije dugo trajalo, pa sam negdje u Josipovcu opet hodao golih tabana. Svi smo bili beznadno umorni i iscrpljeni, ali je svaki dalje hodao opsjednut željom da stigne svojoj kući. Vjerojatno smo zaboravili na svu muku i umor kada smo konačno stigli u Retfalu na dohvat Osijeku.

Ušli smo u Retfalu vukući nogu za nogom po kamenom kolniku kojega će uskoro zamijeniti popločene gradske ulice. Na početku je Retfala nalikovala slavonskom selu, ali kako smo prilazili gradu obostrani jarci su bili kanalizirani, pa nas je dočekalo mnoštvo tražeći među nama svoje poznate ili rođake. Sprovodnici su imali mnogo muke da održe bar neki red i provedu nas do cilja. Teturali smo hodajući polako gurajući i pomažući jedan drugome da što prije dođemo u grad još to poslije podne. Konačno smo stigli na cestu koja je bila popločena žutom klinker opekama kod Pejačevićevog dvorca u Retfali, a iza kojeg je bila mitnica kod ulaza u grad Osijek. Kad sam primijetio veliku zgradu dvorca, stotinjak metara ispred, sjetio sam se velikog vrta i livade iza dvorca gdje se održao prvi avionski miting.

Retfala leži desetak metara iznad poplavnog područja Drave i nasipa uz samu obalu. Na čas sam opazio hangar osječkog jedriličarskog kluba, kojemu nisam smio pristupiti, jer tata nije dozvolio, a pored hangara su bile duge zgrade veslačkog kluba "Neptun", gdje je tata bio predsjednik. Dakle, stvarno sam stigao kući, nakon toliko godina sjećanja na djetinjstvo i školske dane, pa sam pokušavao srediti redoslijed misli iz kojih me trgnu vrištali ženski glas: "Oh, Bože Svevišnji, jeste li vi gospodine doktore?" S ruba ceste je žena prepoznala Dr. Franju Pašera, jer je on zastupao kod suda, no nije mogla pričati bliže zbog stražara, pa glasno upita: "Tko je još s vama ovdje, doktore?" Dr. Franjo joj rekao moje i neka druga imena, a dobra se žena brzo zatim okrene i nestane iza zida promatrača.

Mi smo nastavili hodati, klinkerom popločenom, Strossmayerovom ulicom, pa smo skrenuli u Aninu ulicu gdje je kolnik bio od "mačjih glava" tzv. turska kaldrma. Morao sam dobro paziti kuda stanem jer je površina kamena bila glatka dok su međuprostori bili grubi za osjetljive tabane. Nisam mnogo gledao kuda idemo, pa sam se iznenadio kada smo prošli nedaleko Aninog groblja, pored Tvornice žigica i došli u Reisnerovu ulicu do trga i križanja sa

Županijskom ulicom. Tim sam trgom vrlo često prolazio na putu u Šangaj gdje je bilo zapovjedništvo bitnice - kada je to bilo? Zar samo sedam tjedana koji se čine kao vječnost? Pa to nije moguće! Nije se mnogo toga promijenilo osim što je sada bilo puno više ljudi unaokolo, mnogo kola i drugačijih vojnika, te naša mala grupa patnika u prolazu.

Naši sprovodnici su bili umorni nakon 50 kilometarskog marša, pa su nas se htjeli riješiti što prije. S trga smo skrenuli na Vinkovačku cestu (sjećaš li se još kada si ovuda prolazio zadnji put?), pa prešli preko SPŽ-ove pruge i ušli kod zapadnog izlaza osječke željezničke stanice. Vodili su nas između pruga čija je kamena posteljica bila djelomično uništena i rasturena pa se pomiješala sa šljakom između kolosijeka. Morali smo proći cijelom dužinom osječkog glavnog kolodvora, a to je bila oko dva kilometra koji me umalo nisu dotukli. Osjetio sam svaki najmanji kamenčić a pogotovo šljaku na preosjetljivim tabanima. Stopala su vapila za milošću! Hramao sam i šepao psujući na putu između pragova, znoj me oblio od muke dok me je moć volje i nagona tjerala naprijed kročiti posljednjim truncima tjelesne snage.

Prošao sam pored zgrade stanice, ispod pješačkog mosta i mlina, te nisam više ni na bilo što obraćao pažnje hodajući pored južne ograde pruge ne mareći hoće li odnekuda naići lokomotiva ili što drugo. Ne sjećam se više koliko dugo mi je trebalo da prođem istočnim dijelom stanice, te pored ložionice na tom putu neopisivih muka. U sjećanje mi je ostao taj put, posut crnom šljakom koja je jače strugala tabane, te sve više gulila i onako osjetljivu kožu. Usredotočio sam svu svoje pažnje na put kojim koračam i vrlo polako slijedio kolege koji su sada hodali u dugom jednoredu. Prošavši pored ložionice došao sam do istočnog izlaza iz stanice gdje je čekao stražar koji me uputi da prijeđem cestu za Novi Grad i odem na nogometno igralište "Sjenik".

Prešao sam cestu i stupio u travu igrališta s bezgraničnim olakšanjem. Nekako sam se dovukao do sjevernih vratnica nogometnog igrališta kod Svilane. Polako smo se skupili kod tih vratnica i tamo se srušili kao pokošeni nevidljivom kosom. Došli smo kući! Bili smo opet kod kuće slomljenog tijela i uništene duše. Potražio sam travnatu površinu da se opružim - ali koliko dugo?

Razum mi je još funkcionirao dok se tijelo prepustilo drijemežu u kukuljici od zamornog dugog hodanja. Iznenada sam čuo kao da me netko zove imenom iz velike daljine. Nečija me ruka lagano tapkala po obrazu, te vukla za ruku, pa mi se svijest polako vraćala iz velike daljine u stvarnost. Otvorio sam oči i vidio kako više ljudi stoji pored linije koja ograničava igralište, a stražar muku muči da ih drži na odstojanje od nas. Polako sam očima pronašao sitnu osobu kako maše, te me zove imenom - bila je to moja majka. Oh, konačno - majko mila, majko draga došla si vidjeti svoga sina.

“Nemoj prilaziti bliže! Nemoj pokušavati doći k meni! Molim Te, mama! Pucat će bez upozorenja! Ostani gdje jesi! Ne miči se! Ja ću doći k tebi!” - Vikao sam glasno koliko sam mogao, ali je moj glas bio slab i jedva ga se moglo čuti pored svih poziva i galame od tamo s ruba igrališta. Pokušao sam ustati, ali nisam mogao. Srušio sam se čim bih se pokušao uspraviti na noge. Nisam imao snage u njima, a ni bilo kakav osjećaj u stopalima ili nožnim prstima. Kao da su obamrli - nemam ih više!

Razum je odredio, a tijelo poslušalo, pa sam počeo puzati na rukama i koljenima od vratnica do ruba igrališta gdje su stajali Ljudi, a mama među njima. Odjednom sam počeo plakati bez kontrole jer se um kao da se poigrava sa mnom pretvorivši me u malo dijete koje puže majci po mekom sagu u našoj dnevnoj sobi. Stigao sam domu svom! Neka bude blagoslovljen stražar koji je dopustio da me mama zagri i miluje kada sam se konačno dovukao do nje pužući sigurno dvadeset i više minuta tih četrdesetak metara.

Meni se učinilo taj put da traje vječnost, a trenutačno sam se vratio stvarnosti kada mi je mama pružila šalicu s toplom juhom iz termos boce koje je donijela sobom. Ispio sam tekućinu na dušak pa sam odmah tražio još pa ni mamino usporavanje nije koristilo, jer mi je njezina juha vraćala toliko potrebnu životnu snagu. Rekao sam joj da ne mogu ništa gristi zubima jer se pomiču u zubnom mesu, što sam joj htio pokazati kad me ona zaustavi u mom pokušaju rekavši: “Ne diraj zubno meso i ne idi u usta s tim prljavim prstima!”

Morao sam se nasmijati toj maminoj primjedbi da bi moji prljavi prsti mogli što pogoršati. Poučen vlastitim iskustvom iz proteklih dana prvo sam tražio da mi donese tatine sandale. Tatine cipele su bile prevelike za mene ali bit će dobre za moje ranjive noge koje još moram umotati u obojke ili navući debele čarape. Mami su počele teći suze niz obraze vidjevši stanje mojih stopala, pa je odlučila odmah otići kući i donijeti najpotrebnije još večeras. U međuvremenu je stigla moja 3 godine mlađa sestra, a na nadlaktici je nosila traku Crvenog križa. Ona je dobrovoljno radila u bolnici kao pomoćna sestra bolničarka, pa je došla čim je saznala da se nalazim kod Svilane.

Njezina je pojava naročito djelovala na stražara, pa joj je dopustio da mi očisti stopala, a nakon pregleda stručno ih je povila zavojima, koje je imala u svojoj bolničarskoj torbici. Ostavila mi je kutije nekih pilula i rekla da ih počnem odmah uzimati i to koliko god mogu progutati. Okupilo se mnogo gledalaca i posjetilaca, a svi su odjednom htjeli razgovarati i pomagati svojim dragima iz naše male grupe. Stražari su postali nestropljivi i pomalo nemoćni nadzirati nas i gomilu Ljudi koja se okupila. Stali su vikati i psovati, pa prijetiti i tjerati posjetioce natrag do ceste. Mi smo dobro znali da je pametnije ne izazivati stražare, pa smo se svi vratili do mjesta kod vratnica.

Prevalio sam taj put pužući, a kada sam stigao natrag do vratnica vidio sam da je Vet već prosto “posteljину” na tratini. Tako ću provesti prvu noć na

tvrdom tlu nogometnog igrališta umjesto u krevetu u kojem sam posljednji put spavao prije pedeset dana samo nekoliko blokova dalje. Otvorio sam kutije koje mi je donijela sestra, a u njoj je bilo 500 komada "Calcipot D" pastila. Pastilu sam u ustima omekšao slinom, a okus čokolade je djelovao čarobno, pa sam nastavio uzimati sve dok mi nije dozlogrdilo. Mrak se spustio, došlo je vrijeme spavanja toliko dugo koliko nam to budu dopustili naši tamničari. Opružio sam se pored Veta i drugih po ustaljenom redoslijedu i pokušao zaspati te blage lipanjske noći.

Razmišljao sam o tome da mi je kutije s vitaminskim pastilama poslao Dr. Milan Bedenić. Ujak Milan mi je dao onu crvenu maramicu da si od nje napravim petokraku zvijezdu, ako bi mi se pružila prilika prebjeći partizanima. No, ja nisam nikoga iznevjerio niti sam dezertirao, ali sam se predao Jugoslavenskoj armiji. Pogledaj sada svoje kumče, Milane, kako izgleda domobranski zastavnik nakon 17 dana ratnog zarobljeništva i prisilnog marša od oko 500 kilometara. Možeš li zamisliti da je tvoje boležljivo kumče hodalo cijelim putem bez osnovne skrbi, a k tome bosonog više od 450 kilometara po tvrdim kamenim cestama.

Sada sve to nije važno - glavno je da sam se vratio kući. Rat je završio i u Osijeku je zavladao mir. Mir - za kojim smo toliko dugo čeznuli i skoro zaboravili da postoji na našem dugom i trnovitom putu. Topi slinom i isisaj svoj Calcipot, Sajgling! Spremaj se za sutrašnji dan, tko zna što će on donijeti. Spavaj, Dojenče, spavaj, ne u svom krevetu, ali blizu svome domu. Spavaj!

* * * * *